

## **ВІДГУК**

### **на дисертацію Бортник Світлани Анатоліївни «Інтертекстуальна поетика Петра Карманського» на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури**

Діалоги, взаємовпливи, втручання, повтори, переписування, переклади, запозичення, плагіати викликають в наш час не лише дискурс інтертекстуальності мистецтв. Від бахтінських «діалогізму» в значенні внутрішнього діалогу, де кожне слово – це завжди слово, яке вже кимось промовлялось, й «поліфонії», яка дозволяє краще розуміти динаміку точок зору у висловлюванні, через інтертекстуальність / паратекстуальність / архітекстуальність / метатекстуальність / гіпертекстуальність / транстекстуальність тексту з ознаками дискурсивності, або дискурсивності самих жанрів (не лише літературних) до віртуального простору, позначеного складною інтертекстуальною мережею з можливістю взаємодіяти без будь-яких меж, – ось так на сьогодні виглядає інтердискурсивний простір інтертекстуального дискурсу. Його ландшафт прокреслений чисельними маршрутами «історії та теорії текстуальності», «інтертекстуальності і класичного режиму/традиції», «спадщини М. Бахтіна й інтертекстуальності», «інтертекстуальність й дискурсу кліше», «модерністської мистецької практики й інтертекстуальності», «інтертекстуальності й референції» тощо. До цього можна додати жвавий діалог літератури з суспільством та іншими видами мистецтва, постмодерністську гібридизацію, яка знищила межі між жанрами й сферами, – все, що зайвий раз доводить неоднорідність, плюралізм і різноманітність інтертекстуального явища. Ймовірно, в перспективі вищеназвані парадигми могли б перетворитися на визначальні параметри глобального консенсусу, якому б нарешті вдалося «згармонізувати» конституційну неоднорідність поглядів і думок про інтертекстуальність.

Безумовно, досліджуючи інтертекстуальне явище в наш час, варто враховувати цю наявну дискусійність багатьох положень і понять, що фіксують формоутворюючі та смислоутворюючі взаємодії різного виду дискурсів, з яких

поступово складається нове сучасне визначення інтертекстуальності. Відмітимо, що інтертекстуальність як теорія тексту й категорія текстотворення також потребує належної уваги і подальших наукових розвідок. До того ж, поширена в наш час концептуальна теза «розуміння літератури як висловлювання» дозволяє зосередити увагу на самому процесі творення тексту / інтертексту. І нарешті, все більш привертає до себе увагу авторська інтертекстуальність. Відштовхуючись від концепту сингулярності текстів, вона *визначає* метод письма, який сперечається з антропологічним поняттям «зроби сам», *виявляє* готовність автора до саморефлексії і дублювання наративів, й *демонструє* свою впливовість на розуміння літературної творчості як простору, модель якого уподібнюється бібліотечній мережі з інтертекстовими взаємотрансформаціями. Тут варто наголосити на *інтертекстуальному* принципово нелінійному *засобі* організації авторського тексту, цілісність якого вимірюється виключно власними потенціями внутрішньої іманентної рухомості його моделі та інтерпретаційним плюралізмом до будь-яких запозичень.

Актуальність дисертаційного дослідження С. А. Бортник «Інтертекстуальна поетика Петра Карманського» обумовлена важливістю подальшої розробки інтертекстуальності й необхідністю підтвердження висунутої в межах теорії інтертекстуальності загальної гіпотези про універсальність інтертекстуальних зв'язків («поняття інтертекстуальності має постмодерністське походження, цікавим й актуальним сьогодні є розширення сфери його використання щодо літературних текстів попередніх епох [ с.20 ]»). Діапазон наукових інтересів дисертантки визначили «численні праці з питань інтертекстуальності, які сьогодні виглядають як досить громіздка теорія з великим термінологічним апаратом, у якому майже відсутні уніфіковані дефініції, з численними класифікаціями й типологіями»; «відсутність чіткого розмежування між інтертекстуальністю як онтологічною властивістю тексту стати інтертекстом, інтертекстуальністю як міжтекстовою взаємодією і, нарешті, інтертекстуальністю як методологією вивчення літератури»; «термінологічна невизначеність і гостра необхідність поділу досліджуваних текстів (відповідно й авторів) на такі, що вимагають

інтертекстуального аналізу, й такі, для яких ця методологія факультативна» [ с.19 ], в тому числі концептуальні тези про «свідому настанову автора на запозичення», яка «формує поетику, для якої інтертекстуальність – засаднича риса» та «інтертекстуальну природу творчості П. Карманського [ с.20 ]».

Отже, **метою** роботи стало дослідження «інтертекстуальності залежно від епохи, літературного контексту, авторської настанови, що зумовлює різну інтенсивність її прояву у творчості конкретних репрезентантів»; «творчості П. Карманського як прояву найбільш інтенсивної інтертекстуальності, яка вимагає окремої дефініції» [с. 23]. Формулювання наступних завдань, а саме: визначити місце інтертекстуальності в сучасному літературознавстві, окреслити коло завдань щодо визначення площини її функціонування як теорії тексту, теорії міжтекстової взаємодії та методології дослідження літератури; сформулювати термінологічний апарат для теоретичного осмислення проблем інтертекстуальності та словник понять для проведення дослідження; запропонувати художню модель інтертекстуальної поетики П. Карманського; виокремити адресну та кодову інтертекстуальність як окремі типи міжтекстової взаємодії у творах П. Карманського; виявити особливості інтермедіальних відсилань на матеріалі творчості письменника; розмежувати поняття «синтез мистецтв» та «інтермедіальність»; презентувати специфіку автоінтертекстуальності на основі творчого доробку П. Карманського; зробити висновки щодо ролі інтертекстуальності в системі поетико-виражальних засобів літератури, обґрунтувати тезу про інтертекстуальність як базовий концепт поетики П. Карманського; диференціювати поняття «інтертекстуальна поетика» та «інтертекстуальність поетики» [с. 24] зумовлені наступними потребами щодо досягнення мети. Ідеї про інтертекстуальну природу творчості П. Карманського та інтертекстуальну поетику як методологічну основу і результат усвідомленої інтертекстуальної стратегії автора слугують для авторки дисертаційного дослідження робочою гіпотезою. Наявність значної кількості наукових праць свідчить про неухильний інтерес дисертантки до проблеми інтертекстуальності та універсальності міжтекстових зв'язків.

Обрана методологія має комплексний характер. У роботі використовуються інтертекстуальний, системний, герменевтичний, біографічний, культурно-історичний, структурно-семіотичний методи, а також загальнонаукові методи спостереження, аналізу, синтезу та систематизації.

Поняттєво-термінологічна база слугує науковим підґрунтям 1) для характеристики життєпису митця як основи для формування інтертекстосвіту, а також аналізу інтертекстуальної поетики П. Карманського; 2) для пошуку інтермедіальних комунікації поезії й художньої прози П. Карманського з аудіо/візуальними видами мистецтва (музикою, живописом, театром) в ракурсі синхронічно-діахронічних проєкцій інтертекстуального дискурсу; 3) для вивчення цитування «чужого» тексту як способу реалізації автоінтертекстуального діалогу та індивідуально створеного мотиву як маркера автокомунікативної взаємодії творів в аспекті автоінтертекстуальності.

Новизна і теоретичний внесок дослідження С. А. Бортник полягає у введенні в науковий дискурс українського літературознавства поняття «інтертекстуальна поетика» на прикладі літературного доробку П. Карманського, що збагачує теоретичну базу українського літературознавства у відповідній галузі наукових розробок із теорії міжтекстових зв'язків, а також розширює коло досліджень, що стосуються літературної спадщини письменника й визначення його місця в українському та європейському культурно-літературних дискурсах.

**В першому розділі** «Теоретичні засади інтертекстуальності у проєкції на творчість Петра Карманського» особливу увагу надано аналізу диверсифікаційного стану власно концепту інтертекстуальності в сучасному науковому дискурсі, висвітлено основні етапи розвитку теорії міжтекстових зв'язків, обрано термінологічний інструментарій для дослідження, який складається з набору ключових понять (інтертекстуальність, текст, інтертекст, інтертекстуальне поле, інтертекстосвіт, цитата, метатекст, інтермедіальність, автоінтертекстуальність) формулювання яких ґрунтуються на комунікативній тріаді «автор – текст – читач»; пропоновано класифікацію типів/підтипів інтертекстуальних взаємодій: 1) особисті контакти з митцями (інтертекстуальне контактне середовище),

2) взаємодія з іншими художніми та нехудожніми словесними текстами, що поділяється на відношення співприсутності й деривації, 3) автоінтертекстуальність, квазіінтертекстуальність, взаємодію з іншими несловесними знаковими системами (інтермедіальність).

Біографія П. Карманського як основа для формування інтертекстосвіту митця висвітлюється в сегментах теорії діалогізму («інтертекстуальне контактне середовище як реальний приклад інтерсуб'єктивності»), історико-культурного наративу («обізнаність П. Карманського зі світовим й українським мистецько-історичним контекстом»), компаративістики («комунікації з авторськими текстами різних епох та народів, митцями-попередниками та сучасниками»). Розглянуто переклад як окремий різновид інтертекстуальності у творчій системі письменника. Окремо наголошено на функціональній перспективності адресної інтертекстуальності у синхронічно-діахронічних проекціях інтертекстуальної поезики П. Карманського, яка функціонує завдяки активному вживанню цитат, алюзій, ремінісценцій, центонів, парафраз. Адже за переконанням дослідниці «цитати, алюзії, ремінісценції, перифрази в текстах П. Карманського часто стають ефективними засобами творення більш широких системно-текстових референцій – наслідувань, варіацій, стилізацій, пародій, архітекстуальності». Дисертантка застосовує такий підхід також для характеристики обраних інтертекстуальних емблематичних форм та автоінтертекстуальних експериментувань.

**У другому розділі «Інтермедіальність у мережі інтертекстуальних зв'язків творчості П. Карманського: синхронічна проекція»** розглянуто особливості розвитку і становлення теорії інтермедіальності як синхронічно зорієнтований різновиду інтертекстуальних комунікацій, окреслено наукові трактування вертикальної та горизонтальної проекцій у сфері міжтекстових зв'язків у творчості письменника. Належну увагу приділено вивченню міжтекстових взаємодій літературної творчості П. Карманського з візуальними видами мистецтва, музикою, театром в системі синхронічно-діахронічних координат. Проаналізовано інтермедіальну взаємодію ранньої поезії з музичним мистецтвом на формальному та змістовому рівнях, інтермедіальні комунікації поезії й художньої прози з

візуальними видами мистецтва. Пропоновано вважати театральність тою «особливістю творчого мислення письменника, яка зумовила використання ним псевдонімів, створення драми, а також визначила імпліцитно-експліцитні форми взаємодії його поетичних і прозових текстів із мистецтвом театру.» Надані характеристики інтермедіальних взаємодій дозволили вказати на готовність інтермедіальності ставати «однією з формально-змістовних домінант інтертекстосвіту письменника» (поряд з адресною інтертекстуальністю й автоінтертекстуальністю).

У третьому розділі **«Автоінтертекстуальність у структурі ідіостилю П. Карманського: діяхронічний зріз міжтекстових кореляцій»** автоінтертекстуальність розглядається як варіант інтертекстуальності в межах творчості, і як одна з ознак індивідуального стилю. Дисертантка вказує на два аспекти автотекстуальності в спадщині письменника: «інтертекстуальні запозичення, що використовуються в автоінтертекстуальному ключі» та «численні повтори самостійно створених автором мотивів і їхніх варіанті.» Вищезгадані аспекти визначають формат подальших дослідницьких пошуків в заданих параметрах автоінтертекстуальності (цитування чужого тексту з ознаками автоцитування, автоцитувань, мотивів / маркерів автокомунікативної взаємодії творів автора та індивідуальних мотивів з позначками автобіографізму). Дисертантка доходить висновку, що «інтертекстуальна поетика» реалізується як *синхронічно-діяхронічна система* усвідомлених різнотипних міжтекстових комунікацій, яка допомагає чіткіше встановити межі *основних значень інтертекстуальності як теорії твору/тексту* (у фокусі дослідження – елементи поетики, які перетворюють текст на інтертекст) як *міжтекстових зв'язків* (увага дослідника зосереджена на прийоми, які формують інтертекстуальне поле) й як *методології* (передбачає вибіркового аналізу ознак поетики, які вимагають інтертекстуального аналізу).

Отже, слід відзначити позначене прагненням авторки до систематизації і типології досить різноманітного теоретичного і художнього матеріалу, що дало підстави для наукового обґрунтування й набутих результатів з обраної теми.

Наголошуючи на теоретичному і практичному значенні дисертаційної роботи С. А. Бортник, хочу зупинитися на окремих питаннях, які потребують відповідей й додаткових уточнень:

1. Першій розділ дисертаційного дослідження, який присвячений огляду теоретичних засад інтертекстуальності у проекції на творчість П. Карманського, демонструє, на нашу думку, недостатню обізнаність дисертантки в історії інтертекстуального дискурсу. Скориставшись готовою періодизацією Т. Денниченко, яка «виокремила кілька етапів концепції інтертекстуальності, посилаючись на відомі в наукових колах положення», і «*додавши* до них власні спостереження» дисертантка отримала неповну інформацію про сучасний стан інтердискурсивного інтертекстуального дискурсу, де інтертекстуальність в широкому значенні вважається «перетином текстів», однак її концептуальна розпорошеність ускладнює дослідження насамперед поетики й стилістики тексту. Іншими словами, сучасна концепція інтертекстуальності спирається на ідею універсальної бібліотеки, яка розчаровує відносно стилю. Вона може бути застосована для визначення змістовного наповнення прочитаного, але важко піддається використанню щодо опису. Тому, переживши інтертекстуальний бум 70-80-х років минулого століття, вона поступово позбувається своєї популярності, її використання як дослідницької стратегії в середині 80-х різко скорочується, ідея трансформується, що сприяє виникненню **нових концепцій жанрового «відтворення» і міжтекстового «переписування»**. Визначальною ознакою інтертекстуальності стає переписування як *дія*, тобто надання нової версії вже написаному й опублікованому тексту, або переписування рукопису. Поняття переписування в значеннях «відтворення» і «переосмислення» активно застосовує дискурс інтертекстуальності й генетичної критики. Концепція переписування орієнтує на вивчення виробництва/продукування і відтворення/переосмислення текстів, позиції реципієнта (адресата) й авторського стилю. Вона видається перспективною в дослідженні власно стилістичних проблем (імітація, пастиш). Переписуванням вважаються заготовки, виправлення, вилучення, варіанти одного тексту, які написав автор, й які він не демонструє читачеві. Термін

«переписування» впроваджується в науковий обіг для позначення перетворень, схожих за стилем, але різних за природою. Рукописи надаються для критичного вивчення (цим зараз займається генетична критика). Авторське переписування чужого тексту в цьому випадку не є стильовим переписуванням. Переписування мають різні види. Свідоме переписування чужого, яке нав'язане свідомістю, наближається до інтертекстуальності. Інші переписування – схожі на міжтекстове переписування. Механізми повтору й індексації скрізь однакові і співпадають з загальним поняттям «переписування». Частотність переписування, ступінь переписування – формальний доказ авторського наміру переписування. Переписування й інтертекстуальність – не тотожні концепції. Слабка інтертекстуальність, проста алюзія, або ремінісценція відрізняються від власно інтертекстуальності. Ізольована (вилучена з контексту) цитата є інтертекстуальним фактом, а не переписаним текстом. Інтертекстуальність – це засіб проникнення в пам'ять, текстуальні спогади. Міжтекстова алюзія належить різним семіотичним системам (живопису, музики, тощо). Поширеним засобом її вербалізації стає екфразис. Таке явище інтермедіальної взаємодії названо «інтерсеміотичним обміном». Ось такий дослідницький формат має **загальна концептуальна картина** інтердискурсивного дискурсу інтертекстуальності.

В наш час в ньому чітко простежуються **дві магістральні тенденції** розвитку: 1) вслід за Ріффатером, який висуває ідею мікроструктури, зосереджує увагу на вивченні натяків і цитат, вивчає потенції вірша, слова, дисонанс яких вимагає використання інтертексту; 2) вслід за Женеттом – приділяє більшу увагу макроструктурам, аналізує загальні риси тексту, або зосереджується на вивченні його жанрових ознак. Відтак, маємо в інтертекстуальному дискурсі наявну опозицію власно інтертекстуальності / слабкої інтертекстуальності. Перша зосереджена на встановленні міжтекстових зв'язків і ставиться до тексту як до впорядкованої множини, а друга, яка насправді не є інтертекстуальністю, на основі алюзій простих спогадів, розглядає текст як абстрактну єдність, яка витягуються з одного контексту і вмонтовуються в інший текст, внаслідок цього може розглядатися як його новий текстовий сегмент/елемент.



Нарешті, **проблема культурної компетентності реципієнта** є однією з важливих в інтертекстуальному дискурсі. В той час як інтертекстуальність апріорі не потребує доказів контакту автора з його попередниками (адже будь-який текст – інтертекст), саме позиція читача/реципієнта продовжує визначати «дозу» інтертекстуальності у тексті. Відтак, однією з основних проблем інтертекстуальності залишається подальше розхитування інтертексту (коливання його змістового діапазону) в залежності від культурного рівня сучасного читача і, внаслідок цього, виникають сумніви до вживання інтертекстуальності (через його дискурсивний характер) для визначення подібних міжтекстових зв'язків. Маємо на сьогодні визнати факт масштабності визначення інтертекстуальності, в якому криється небезпека її остаточного розпорошення. Сучасні критики, досліджуючи історію концепції інтертекстуальності, підкреслюють її термінологічну розпливчастість існуванням низки близьких до неї метамовних термінів як (мета/транс/гіпертекстуальності). Загалом, існуюча проблема термінологічної невизначеності викликає наявну плутанину і хаотичну скупченість понять у сучасних дослідницьких практиках, що призводить до відсутності в них наукової виваженості, логічних умовиводів попри наявності класифікацій і типологій. Реальний брак функціональних концепцій, формально ізольованих від синтагматичного ланцюга, можна вважати наслідком наукової стагнації минулих років.

Отже, підлягає уточненню та більш ґрунтовній аргументації (з **врахуванням вищенаведеної інформації про сучасний стан інтертекстуального дискурсу**) обрана дисертанткою дослідницька стратегія. Вона викликає низку запитань:

- 1) чому саме інтертекстуальність стала *базовим концептом* поетики П. Карманського?
- 2) чим відрізняється *«інтертекстуальна поетика»* від *«інтертекстуальності поетики»*?
- 3) Що розуміється під терміном *«поетика»*?

2. Однією з помилкових стратегій молодих дослідників, які прагнуть застосувати теорію інтертекстуальності, є та, що орієнтована на використання критики минулих років, а відтак, передбачає підміну методології дослідження синтетичним аналізом попередніх критик і літературних впливів. У дисертаційній роботі С. А. Бортник пропонувано дослідити *«інтертекстуальність залежно від епохи, літературного контексту й авторської настанови»*, а предметом – обрано *«інтертекстуальну природу творчості П. Карманського у контексті модерністської естетики»*.

На нашу думку, культурно-історичний контекст, літературний напрям, обраний для аналізу період творчості (1899-1936р.) є ознаками вищезазначеного бажання застосувати синтетичний (комплексний) аналіз до вивчення явища, яке уникає не тільки будь-яких часопросторових обмежень, а й остаточного термінологічного визначення. Зазначене зауваження має дискусійний характер і складає підґрунтя до наукової дискусії під час захисту.

Потребує уточнення й поняття *«інтертекстуальна природа творчості»*. Чи визначається інтертекстуальна природа творчості мірою використання «чужих» текстів, які слугують трампліном для виникнення в письменника бажання писати, встановивши власні відношення з ними? Якщо так, то постає запитання про оригінальність/унікальність творчості, яка має *«інтертекстуальну природу»*. Чи існують параметри оригінальності творчості? Адже, як відомо, між інтертекстуальністю, цитуванням, імітацією й плагіатом не існує чітких меж.

3. Слід відмітити, що теорія інтертекстуальності стимулює дослідницю до використання широкого діапазону термінів і понять. Однак наявна строкатість термінологічного інструментарію дещо дискредитує ідею дослідницької ментальності. Надмірне вживання різнохарактерних за походженням і методологічною належністю термінологічних номінацій ( власне інтертекстуальність, паратекстуальність, кодова інтертекстуальність, архітекстуальність, автоінтертекстуальність, квазіінтертекстуальність; автоцитування, інтертекстуальні автоцитатцитати; автоінтертекстуальна циркуляція мотивів, мотиви як маркери автоінтертекстуальності,

автоінтертекстуальні мотиви тощо) викликають запитання: *наскільки правомірним є вживання величезної кількості вищенаведених термінологічних номінацій для вивчення інтертекстуальної поетики одного письменника?*

Помічені зауваження не можуть позначитися на якості наукової роботи Світлани Анатоліївни Бортник, яка актуалізувала теорію інтертекстуальності завдяки практичного застосування її набутоків для дослідження інтертекстуальної поетики творчості П. Карманського. Цю наукову розвідку можна вважати одним із концептуально нових підходів до дослідження сучасних інтертекстуальних інновацій. Висновки до дисертації переконливо узагальнюють результати роботи, накреслюють основні ракурси наукового засвоєння проблем, пов'язаних з теорією інтертекстуальності з подальшим спрямуванням її в аспекти лінгвістики, семіотики, рецептивної поетики. В цілому дисертаційна робота Світлани Анатоліївни Бортник, як і всі наукові публікації авторки, написана на належному фаховому рівні. Автореферат з повнотою фіксує викладені в роботі основні напрямки і результати дослідження. Апробація роботи здійснювалась в доповідях на українських та міжнародних конференціях. Робота С. А. Бортник є належною апробованою і представленою в 12 одноосібних наукових публікаціях, сім з яких опубліковані в фахових наукових виданнях України, дві – у закордонному. Автореферат дисертації, текст дисертаційної роботи та публікації С. А. Бортник відповідають вимогам пп 9,11,12,13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р.), і дають усі підстави для присудження авторці наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 теорія літератури.

Офіційний опонент – кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри теорії та історії світової літератури  
імені професора В. І. Фесенко  
Київського національного лінгвістичного університету



О.О. Юрчук

